

Syrly toslamalaryň pidalary: Gaçmaklyk

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Syrly toslamalaryň pidalary: Gaçmaklyk ► 7: GAÇMAKLYK

Üsti örtülgi paýtun gijäniň bir wagty sessiz-üýnsüz tigirlenip gelip Köşi obasynyň garalyp görüňän üzümçiliginiň gapdalynda durdy. Egni gara paltoly adam bu ýerde uzak wagtlap dekabryň süňňüňi gagşadyp barýan çapgyňly şemalyňa döz gelip garaşyp duranam bolsa, birden sessiz-üýnsüz gelip duran paýtuny görüp gyrymsy tut agaçlarynyň arasynda gizlendi. Ol çommaly oturan ýerinden çyralary ýylpyldap görüňän Aşgabat tarapdan ýuwaşlyk bilen gelen paýtuna seredýärdi. Iki at goşulan paýtun gereklenmedik wagt ýagýan gar perdesiniň aňyrsynda garalyp görüňärdi.

Aradan birnäçe minut geçdi. Ýoldan tigirleri ýaglanmadyk araba jygyldap, şakyrda ala-zenzele turzup geçip gitdi. Çommaly oturan adam şondan soň paýtunyň näme üçin sessiz gelendigine düşündi. Atlaryň aýaklaryna keçe dolanyp, paýtunyň tigirleri we resorlary ýaglanypdy. Bukuly oturan adam bagta töwekgellik edip ýerinden turdy-da, atlary ürküzäýmäýin diýen howatyrlyk bilen paýtuna tarap ugrady. Paýtunyň üstünde telpekli bir kelle göründi. Ol paýtunçy Wahabdy.

– Allaha şükür, duşup bilmezmikäm diýip alada etdim – diýip, ol kürt diline çalgırt äheňde gürlledi.

Gelen adam nägilelik bilen:

- Meni tas sowuk alypdy – diýip, paýtunyň başgaçagyna mündi.
- Orazmämmed aga, meni bagyşla. Şäheriň içinde birki öwrüm etmeli boldum. Gepeuçylar yzyma düşýän bolaýmasyn diýip howatyr etdim – diýip, ol ýagdaýy düşündirdi.
- Şeýle köp pul berilýäni üçin biraz irräk geläýseňem boljak ahyryn.
- Siz parslara geçersiňiz, olar sizi tapyp bilmezler. Eger olar ysyrğanyp bu işe meniň galtaşygymyň bardygyny biläýseler,

gepeuçylar biz ýalylyary sorag-ideg hem etmän...

– Nireden bilsin diýýäňmi? Siz iňňe däl ahyryn. Siz Sowetleriň tanymal adamy, uly naçalnik bolduňyz, sud bolduňyz... Yzlaberseler biziň hem üstümüzden barmaklary ahmaldyr. Onsoň ol siziň berýän 200 manadyňyz meniň başymy gutaryp bilmez. Onsoňam çekistler para almaýarmyşlar – diýip, Wahab hüňürdedi. Orazmämet Wafaýew paýtunda ornaşykly oturandan soň paýtunçy häliden bäri gymyldaman duran atlaryny gyssap başlady. Sähel salamdan atlar ýüzlerini garyň sowurýan tarapyna tutup, ýoly külterläp ugradylar. Aradan iki-üç sagat geçenden soň paýtun Pöwrize bilen Çüli ýolunyň çatrygynda saklandy. Olary Aýmämet kürt garşy aldy. Ol serhetden adam geçirmäge ussat adamdy, bu ýerleri edil baş barmagy ýaly bilensoň, ol serhediň saklanmaýan ýerlerinem, oňa alyp barýan gizlin ýodalaram bilýärdi.

Şol garly gijäniň ertesi irden Orazmämet Wafaýew serhediň aňry tarapyndan kiçijik şähre alyp barýan ýol bilen ýöräp barýardy. Ol bu ýerleri henize çenli ýekeje gezek görmedik bolsa-da, okan zatlary, belet adamlaryň beren gürrüňleri esasynda baş çykaryardy. Ol gaýry ýurda geçip heniz endamyna dynç bermäge ýetişmäňkä ýurduny, öýüni, aýaly Annagüli, ogullaryny, gyzlaryny ýatlap ýüregi gysyp başlady. Şol bada-da öz-özüne göwünlik berýärdi: onuň dostlary ýakyn wagtda onuň maşgalasyny hem bu ýere geçirjekdiklerine wada beripdiler ahyryn.

Gadymy döp-dessurlar saklanylyp gelinýän bu şäherjigiň geçmişi uly bolsa-da, ýaramaz darajyk köçeleri egrem-bugramdy, jaýlary könedi, ebtini agdyryp gyşaryşyp duranlary hem köpdi. Ýöne welin bu şäherjigiň naçalnigi – nazmiýasy murtlak Resul agaýy diýseň özüne göwni ýetýän adamdy. Onuň garynlak göwresini, geçiniň şahy ýaly murtuny, gopbam sypatyny göreniňde Tähranyň gubernatorlaram wiýtjik bolup görünjekdi. Ilki bada ol rehim-şepagatly adam ýaly Orazmämetden ýürek edip, serhetden nähili geçenligi barada soraşdyrды, soňundan bolsa, onuň öňünde galam bilen kagyz goýup, üsti syýa çüýşeli stoluň başyna geçmegi yşarat etdi-de:

– Ýaz! Özüň hakda ýaz! – diýip buýruk berdi.

Wafaýew özi barada hiç zat gizlemän ýazyp berdi. Onda gizlär ýaly zadam ýokdy. Onuň durmuş ýoly rehimdar adamlarda mähremlik, daşýürek adamlarda-da hormat-sylag duýgusyny döredip biljekdi.

Ol wagtlar Orazmämmet Wafaýew 44 ýaşyny dolduryp 45-ine gidipdi. Ol Kaspi deňziniň kenaryndaky Gyzylsuw diýen çopan maşgalasynda dünýä inipdi. Onuň asly türkmenleriň gökleň taýpasynyň şyhlar tiresinden bolup, kakasynu alamana gelenler tutup alyp gidipdiler hem-de ony türkmen sährasynda çarwaçylyk bilen meşgul bolýan Şyhym baý diýen bir baýa satypdylar. Ony satyn alyp yzyna dolap getirmäge pullary bolmansoň, ol şol ýerde baýyň malynyň yzynda aradan çykypdy.

Orazmämmet atasyz kemala gelipdi, baş ýaşyna ýetende, şol töwerekde bello halyçy hasaplanýan ejesi ony medresä okuwa beripdi. Ol okuwyny gutarandan soň Buhara gidip, Ybraýym ahunyň medresesine okuwa giripdi, bu ýerde iki ýyl okandan soň çelekenli söwdagär Seýithoja Bekiýewiň harajat kömegini bermegi netijesinde Osmanly konsulyňyň hemaýaty bilen gizlinlikde asly gelip çykyşy türk diýen dokument alyp, şol konsulyň beren pul serişdesi bilen Ankara barypdy. Türkiýede ony «Türk ojagynyň» baştutany Subhi beý gadyrly garşy alyp, oňa soltanlyk mekdebine – orta bilim berýän mekdebe girmäge kömek edipdi. Orazmämmet ol ýerde dört ýyl okandan soň Stambul uniwerstitetiniň (şol wagtky Darulfünun – t.b.) ýuridiki fakultetine okuwa giripdi. Birinji jahan urşunyň dowam edýän mahallary Orazmämmet uniwersiteti tamamlapdy.

Germaniýa Antanta ýurtlarynyň garşysyna uruş alyp barýardy. Osmanly döwleti bolsa bu uruşda Germaniýanyň soýuzdaşydy. Oktýabr rewolýusiýasyndan soň türkler general Nury Paşanyň komandirlik edýän goşunyny Bakuwa eltipdi. Şol döwürde Osmanly komandowaniýesi Orazmämmet Wafaýewe ofiserlik derejesini berip, Orta Aziýadan gelip bile okan öz deň-duşlarynyň on sanysy bilen bilelikde Bakuwdaky Osmanly ştabynyň ygtyýaryna iberipdi. Ol ştabyň garamagynda Türküstan bölümi diýen bir bölüm bardy, ol bölüme-de Salman Mumtaz ýolbaşçylyk edýärdi.

1918-nji ýylyň ortalarynda O.Wafaýew Osmanly komandowaniýesiniň tabşyrygy bilen Türkmenistana ugradylypdy.

Ol ýany bilen alyp gelyän gizlim hatyna bolsa milli hereket bilen ýakyn gatnaşykda bolup, akgwardiýaçylar hem-de iňlis goşunlary bilen arkalaşykly iş alyp barýan uly wezipeli Oraz Serdara, Seýitmyrat Öwezbaýewo ýa-da Hoja Geldägowşurmalydygyny tabşyrypdylar. Elbetde, ol iberilen gizlin hatda iňlislerem, menşewikler bilen akgwardiýaçy es-erlerem halanmaýardy. Orazmämmed bu ýerde az wagtyň içinde umumy ýagdaý hem-de milli meýilli toparlaryň ýagdaýy bilen tanşanyndan soň gizlin haty S.Öwezbaýewo gowşurmagy makul bilipdi.

S.Öwezbaýew O.Wafaýewi oňat garşy alyp, onuň gürrüňini diňledi, hatyna jogap almak üçin ýene üç günden gelmegini haýyş etdi. Üç günden soň S.Öwezbaýew oňa jogap hatyny gowşurandan soň, özüniň pikirdeş ýoldaşlarynyň türkleriň teklip edýän ugruny-ýoluny makullaýandyklaryny hem-de mähriban ene toprakdan gelmişekleri çykaryp kowup, milli döwlet gurmak üçin ellerinden gelen ähli güýçleri gaýgyrmajaklaryny aýdypdy. Wafaýew bilen hoşlaşan mahalynda bolsa, ol Oraz Serdara ýüzem tutmaly dældigini, hatam görkezmeli dældigini berk tabşyrypdy. Ol Oraz Serdara baha berende: «Ol iňlisleriň wepadar guludyr. Eger ol biläýse, iňlisler meni atyp öldürmegi hiç zatça-da bilmez»[1] diýipdi.

1956-njy ýylda Dessegül Ýomudskaýa şeýle maglumat beripdi:

«Wafaýew osmanly ofiseriniň eşiginde Çelekene gelip Nikolaý Ýomudskä Osmanly komandowaniýesi bilen aragatnaşykda bolup, türkmen ilatynyň arasynda düşündiriş işlerini geçirmegi hem-de olarun ganybir musulman döwletine birikmegini gazanmagy teklip edipdi. Meniň atam bu teklibi kabul etmedi».[2]

Krasnowodskä ugramaga hyýallanan mahaly Osmanly goşunlary Bakuwdan mejbury çykyp öz ýurtlaryna gidipdiler. Onsoň ol hem Gyzylsuwa baryp öz süýtdeş dogany Annamämmediň öýünde ornaşypdy.

Iňlis goşunlary hem Zakaspini taşlap gidipdiler. Akgwardiýaçylar hökümetiniň ornuna Sowet häkimligi gelipdi. Täze gelen häkimiýete hatly-sowatly adamlar derwaýys gerekdi. Wafaýew ilki oba mekdebinde mugallym, soňra bolsa Krasnowodskide halk sudy bolup işleýär, şol döwürde-de

kommunistik partiýanyň agzalygyna kandidat bolýar. 1923-nji ýylda ony Aşgabat okrug sudunyň başlygy wezipesine belleýärler, aradan köp wagt geçmänkä bolsa, ony şol wezipe bilen Daşhowza geçirýärler.

Wafaýew jogapkär wezipelerde işleýän hem bolsa, öz dost-ýarlarynyň arasynda-da, partiýa ýygnaclarynda-da her bir mesele babatda öz garaýşyny çekinmän aýdýardy, gündelik metbugatda hem «Balykçy» lakamy bilen çykyş edýärdi. 20-nji ýyllarda, ýagny milli bölünişigiň ön ýanynda hem-de biraz soň ýanynda Türkmenistanda diýseň asudalyk bolupdy. Ol gysgajyk pursada altyn pursat diýseňem boljakdy. Ol pursatda dil azatlygy, erkinlik ýazylyp-ýaýrapdy. Adamlar öz pikirlerini gypynç etmän aýdýardylar, aýdylýan pikirler resmi pikir bilen çapraz gelse-de, süýreklenip ýörlenokdy. Ýöne ol pursat uzaga çekmändi. Partiýanyň Merkezi Komiteti Staliniň ýolbaşçylygy astynda dowam edýän düzgüni has berkidip, wagtal-wagtal partiýanyň hataryny we jemgyýetiň gatnaklaryny «arassalamak» işine girişipdi, ol partiýadaky, halkyň arasyndaky, merkezdäki we ýerlerdäki oppozision toparlara jeza berýärdi. Özbaşdak pikir etmäge ukyply adamlary ýok edýärdi. Dowam edýän düzgüne tankydy dil ýetiren her bir adama milletçi ýa-da milli duşmançylyk garaýşyny ýaýradyjy, oppozisiýanyň tarapdary ýa-da rewolýusiýa garşy diýlip, partiýadan çykarylyp işden kowulýardy, soňundanam türmä basylýardy ýa-da uzak ýurtlara ugradylýardy...

Şol altyn pursat dowam edýän wagtynda O.Wafaýew özi bilen pikirdeş türkmen intelligentleriniň aýdýanlaryny goldap, respublikada halka bilim bermek syýasatynyň alnyp barlyşyny tankytlaýardy. Sebäbi respublikada açylýan türkmen mekdepleriniň sany rus mekdepleriniň sanyndan azdy. Orta Aziýanyň okuw jaýlarynda ýerli milletlerden okaýanlaryň sany örän azdy. Bu babatda şeýle diýilýärdi:

«Sowetler döwletiniň häzirki gurluş ýagdaýnda Türkmenistan ösüp bilmez, sebäbi syýasy hem-de ykdysady meseleleriň hemmesi merkeze garaşly bolup durýar. Merkez bolsa türkmen halkynyň göwün islegini berk gysyp çäklendirýärdi. Halk köpçüligi häzirki dowam edýän döwlet gurluşyny hem-de onuň alyp barýan

syýasatyny halanok. Sowet häkimiýetiniň Türkmenistanda häzirki wagt dowam edýän formasy uzak wagtlap dowam edip bilmez, ol türkmen milletçileriniň aktiw çykyş etmekleriniň täsiri esasynda dargap gider...»

Emma sowetleriň döwlet gurluşy «milletçi türkmenleriň» tagallasy bilen dargamandy, sowetleriň döwlet gurluşy häkimligiň başynda duran ýekeje adamyň emri bilen duw-dagyn bolupdy. Ol adam bu ýerde, Türkmenistanda oturan adam däl-di-de Russiýada, Merkezde oturan adamdy. Onuň döwleti duw-dagyn etmegine bolsa, Belowesde edilen gürrüňler nokat goýupdy. Onuň beýle bolmagy oňatmy ýa erbetmi – ol başga mesele, biz bu wagt ol barada söhbet açamzok.

O.Wafaýew türkmen intelligentlerine baha berende ýalňyşlyk goýberipdi. Ol intelligentleriň aktiw hereketleriniň täsiri esasynda Sowet häkimiýet dargar diýip çak edýärdi. Emma onuň ol eden çaky dogry çykmandy, bu-da elbetde, intelligentleriň entek aýaklary oňat ýer tutmanka özleriniň dargadylandygy sebäpli bolan bolmagy ahmaldy.

Orazmämmed Wafaýew yslam dinine uly hormat goýýardy, sebäbi ol ýaş wagtlary birnäçe dini medreselerde okapdy, dini terbiýäni alypdy. Türkiýede okap alan bilimlerden onda oňat täsir galdyrypdy. Kommunistik partiýanyň syýasatynda dine ynanmaga, dini döp-dessurlary berjaý etmäge doly ygtyýar berilýändigini barada aýdylýan hem bolsa, hakykatda dine uýýanlar yzarlanýardy, metjitler, medreseler ýapylýardy, diňe dini baýramlary däl, hatda umumy halk baýramlaryny hem bellemek gadagan edilýärdi. O.Wafaýew partiýanyň dil ujundan bir zat diýip, hakykatda onuň tersine edýändigine çürt-kesik garşy çykyp, aýgytly göreş alyp barýardy. Bu barada ol: «Her bir jemgyýetde dine hormatlyg orun berilmelidir. Ýaşlar dini hem milli ruhda terbiýelenmelidir... Dünýäniň ýüzünde öz dini bolmadyk ýekeje halkam ýokdur. Din adamyň iň oňat taraplarynyň, häsiýetleriniň saklanmagyna hem-de onuň ösmegine hemaýat berýändir. Dini ýok etmek, adamyň iň oňat häsiýetlerini ýok etmektir»[3] diýýärdi.

Onuň din barada aýdýan zatlarynyň ählisine dogry diýip bolmaz. Ýöne diniň umumyadamzat medeniýetiniň kämilleşmeginde we

ösmeginde uly rol oýnaýandygyna welin däl diýip bolmaz. Her niçigem bolsa, Wafaýew diniň tutýan orny, ähmiýeti barada biraz artykmajyrak baha berýärdi. Elbetde, ol bu babatda öz pikirini aýdýar, ol şol pikire-de uýýar, gulluk edýär, her bir ösen jemgyýetde her bir adamyň öz pikirini aýtmaga haky bat ahyryn.

Ýöne onuň pikirine ten beren tapylmaýardy. Wafaýewiň pikirini bilen ylalaşýan adamlar hem edil agyzlaryna suw alan ýaly seslerini çykaryp bilenokdylar, wezipeli adamlar bolsa, ol pikirden jenaýat ysy aňkap dur diýip hasap edýärdiler. Şol döwürde partiýa organlary sowet organlarynyň egninden basyp, ýuwaş-ýuwaşdan olaryň depesine çykyp başlapdy, aradan köp wagt geçmänkä-de dolandyrysýan jylawyny öz eline alypdy.

0.Wafaýewiň din baradaky batyrgaý çykyşlary Türkmenistan Kommunistik (bolşewikler) Partiýasynyň Merkezi Komitetinde hem topalaň turmagyna sebäp bolupdy. Merkezi Komitetiň sekretary Halmyrat Sähetmyradow Wafaýewiň garşysyna ençeme makalalar gurap, olary respublikan metbugatda çap etdiripdi. Ol makalalarda Wafaýewe tarap oklanylýan töhmet daşlarynyň sany-sajagy ýokdy. Ony «pantürkçilikde», «milletçilikde», «partiýanyň hataryna säwlikde sokulmakda» aýyplaýardylar, ony ýuridiki biliminiň ýokdugyny, hiç wagt ýuridiki fakulteti gutarmandygy, Gurhandan başga bilýän zadynyň ýokdugy, din barada wagyz-nesihat ýaýradyp ýören bir närsedigi barada aýdýardylar. Görkezme esasynda ýörite ýazylan makalalarda onuň şahsyýetine-de dil ýetirilýärdi, oňa myjabat bary atylýardy, ol ahlak taýdan arassa jemgyýet barada aýtsa-da, hut şol ýörelgelere garşy çykyş edýändigini barada töhmet atýardylar. Töhmetler diňe olar bilen hem çäklenmeýärdi.

Bu turan topalaň paýawlap-paýawlamanka Wafaýewi partiýanyň hataryndan çykaryp wezipesinden boşadypdylar. Şondan soň ähli ýerde bolşy ýaly, onuň ençeme emeli dost-ýarlary ondan ýüz öwüripdi, bile işleşen ýoldaşlarynyň aç-açan gatnawy kesilipdi, hat-da ozallar onuň bilen salamlaşmagy özüne mertebe saýýan adamlar hem indi ony görmedik bolýardylar. Gepiň tümmek ýeri, onuň töweregi çolaryp, ýeke özi somalyp galypdy.

0.Wafaýew partiýa organlarynyň ýolbaşçylary bilen düşünişjek

bolup synanyşypdy, ýöne ony kabul eden adam bolmady. Öz garşysyna subýektiw äheňde ýazylan makalalaryň garşysyna çykyş etjek bolupdy, emma onuň ýazyp elten makalalaryň birinem metbugatda goýbermändirler. Gepiň keltesi, onuň baran gapysy ýapylýardy, ýöreýän ýoly gömülýärdi. Belki, öňe çykyp gürleýän adamlaryň aýtjak sözleri diňlenmän, agyzlaryna torba geýdirilip, üstlerinden hem poh-yrryh dökülip başlan döwür ýetip gelendir.

Adamlara erkinlik, ýazylganlyk beren «altyn pursatyň» ömri ötüpdi. Häkimiýet başynda bolan adamlar diýjek zatlaryny diýip, beýleki adamlaryň öňüne germew çekilip ugrapdy, bu ýagdaý bolsa totalitar düzgüniň günsaýyn güýji artyp, türmeleriň we lagerleriň derwezeleriniň açylmagyna tarap alyp baryýardy.

Paltasy daşa degen Wafaýew daşyna aýlanyp başlan kerebi duýýardy, töhmet suwy berlen materiallaryň bolsa, onuň tussag ediljekdigini habar berýän buşlukçylardygyň bilýärdi. Onsoň ol ýurdy taşlap gaçmagy niýetine düwüpdi. Aýaly hem onuň bu pikirini makul bilipdi, aradan biraz wagt geçenden soň onuň hem çagalary bilen parslara tarap geçjekdigini aýdypdy. Şeýdibem Wafaýew daşary ýurda gaçyp gidipdi.

[1] Şol ýerde, t 3, sah 49;

[2] Şol ýerde, t 12, sah 173;

[3] Şol ýerde, t 4, sah 211-212; Taryhy makalalar